

ВОЛЬГА МІХАЙЛАЎНА ГАПЕЕВА

Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт (Беларусь)

Семантыка волі ў наіўнай карціне свету: супастаўляльны аспект (на матэрыяле беларускай і англійскай моў)

Артыкул прысвечаны феномену *волі* ў наіўнай карціне свету носьбітаў беларускай і англійскай моў. На падставе сабранага фактычнага матэрыялу аўтар вылучае сінтаксічныя мадэлі, даследуе лексічную спалучальнасць і семантычнае атачэнне адзінак *воля/will* для вызначэння шляхоў метафарызацыі ў дзвюх мовах. Грунтуючыся на супастаўленні выяўленых прымет, аўтар вылучае аламорфныя і ізаморфныя рысы метафарызацыі волі ў беларускай і англійскай мовах.

Ключавыя словы: воля, наіўная карціна свету, семантычныя зоны, лексічная і сінтаксічная спалучальнасць, метафарызацыя, лінгвістычная кампаратывістыка.

Феномен волі мае неадназначны статус у гуманітарыстыцы. Некаторыя даследчыкі адмаўляюць існаванне волі як такой, называючы яе не больш чым ілюзіяй ці прывідам [Ainslie 2007, 3]. Згодна з тлумачальным слоўнікам беларускай літаратурнай мовы, слова *воля* мае восем значэнняў: 1. Здольнасць ажыццяўляць свае жаданні, пастаўленыя перад сабой мэты. 2. Свядомае імкненне да ажыццяўлення чаго-н. 3. Жаданне, патрабаванне, (запавет). 4. Улада, права. 5. Свабода ў праяўленні чаго-н. 6. Свабода, незалежнасць; *проціл.* няволя. 7. Становішча, пры якім жыццё чалавека, жывёл, птушак не абмежавана ўмовай зняволення. 8. Прастор, прыволле [Суднік, Крыўко 2002, 116]. Прыведзеныя значэнні можна падзяліць на дзве групы: 1–4 значэнні тычацца волі як свядомай самарэгуляцыі суб’ектам сваёй дзейнасці і паводзін; значэнні 5–8 апісваюць волю як свабоду. Для нашага даследавання актуальнымі з’яўляюцца першыя чатыры значэнні, таму воля ў значэнні ‘свабода’ выключаецца з дадзенага аналізу.

Воля належыць да моўных адзінак з абстрактным значэннем, таму яе асэнсаванне і вербалізацыя ўяўляюць пэўныя цяжкасці. Адзін з моўна-

кагнітыўных працэсаў, якія дапамагаюць чалавеку аперыраваць абстрактнымі паняццямі, – метафарызацыя. З пункту гледжання кагнітыўнай семантыкі, метафарызацыя выступае неабходным складнікам функцыянавання абстрактных паняццяў, “фактычна ўсе нашы абстрактныя канцэпты маралі аформлены як метафары” [Lakoff, Johnson 1999, 290].

Сярод даследчыкаў, якія займаюцца пабудовай, напрыклад, рускай наіўнай карціны свету, няма адзінства датычна паняцця волі. Так, воля параўноўваецца з унутраным органам, нябачнай рэччу [Урысон 2003, 47] або разглядаецца як сіла, якая ажыццяўляе жаданні індывіда [Апресян 1995, 352]. У беларускай мове асобных даследаванняў волі не праводзіліся (за выключэннем працы Н.Ю. Паўлоўскай, дзе воля была прадстаўленая сярод прэдыкатаў волевыяўлення і мадальных аператараў), таму для вызначэння асаблівасцей функцыянавання і пабудовы ментальнага лексікона бачыцца неабходным даць грунтоўнае апісанне канцэпту *воля* як аднаго з найважнейшых канцэптаў наіўнай моўнай карціны свету беларусаў.

У англістыцы пры разглядзе семантыкі волі ўвага аддаецца дзеяслову *will* як мадальнаму аператару і паказчыку будучага часу. Семантычны аспект назоўніка *will* у значэнні разумовай і псіхічнай здольнасці застаецца па-за межамі інтарэсаў даследчыкаў. Менавіта таму у дадзеным артыкуле ставіцца задача апісаць і супаставіць паняцці *воля* і *will* праз рэканструкцыю фрагмента рэчаіснасці, які фіксуецца ў наіўнай карціне свету і звязаны з феноменам волі.

Аналіз матэрыялу для разгляду наіўнай карціны свету мае два напрамкі: 1) даследуюцца асобныя канцэпты, характэрныя для дадзенай мовы; 2) вядзецца пошук і рэканструкцыя цэльнага “данавуковага” погляду на свет [Апресян 1995, 350]. Так, даследуючы пэўныя канцэпты і іх характарыстыкі, можна вылучыць і апісаць асновы наіўнай моўнай этыкі, псіхалогіі, фізікі і г. д. На наш погляд, паняцце волі ўваходзіць у сістэму наіўнай этыкі і эмоцый, якія функцыянуюць як складнікі адной вялікай сістэмы — чалавека.

Для адбору матэрыялу з нацыянальных корпусаў беларускай (Беларускі N-корпус, <http://bnkorporus.info/>) і англійскай (The British National Corpus = BNC, <http://corpus.byu.edu/bnc>) моў на базе ≈600 кантэкстаў кожнай мовы былі вылучаныя кантэксты з адзінкамі *воля* і *will*, якія адпавядалі зададзеным параметрам, г. зн., што кантэксты, дзе *воля* фігуравала ў значэнні ‘свабода/прастора’ і *will* – як дзеяслоў, не ўключаліся ў аналіз. Адзінкі (135 кантэкстаў беларускай мовы і 127 – англійскай) былі прааналізаваны з пункту гледжання сінтаксічнай спалучальнасці (1а, 1б), а таксама — у лексіка-семантычным аспекце (2а,

2б). Зварот да моўных корпусаў тлумачыцца іх асноўнымі якасцямі – рэпрэзентатыўнасцю і збалансаванасцю, менавіта яны забяспечваюць разнастайнасць тэкстаў і той аб’ём матэрыялу, павелічэнне якога ўжо ніяк не будзе ўздзейнічаць на размеркаванне адзінак і лінгвістычны вынік [Копотев 2014]. Што датычыцца жанравай асаблівасці адабраных кантэкстаў, то пераважная большасць з іх належыць мастацкай літаратуры і публіцыстыцы.

1. На першым этапе прааналізуем сінтаксічную спалучальнасць лексемы *воля*, выкарыстоўваючы для запісу сінтаксічных мадэлей наступныя марфалагічныя сімвалы: N — назоўнік, N1 — лічбы пасля назоўніка адпавядаюць склонам (1 — назоўны, 2 — родны і г. д.), Nв — назоўнік *воля*, Nw — назоўнік *will*, Ng.c. — назоўнік у прыналежным склоне, V — дзеяслоў, Inf — інфінітыў, Adj — прыметнік, Pron — займеннік, Pprep — прыназоўнік, Part — дзеепрыметнік.

1а. Сінтаксічная спалучальнасць лексемы *воля* ў беларускай мове. У спалучэннях з дзеясловамі былі выяўленыя групы, дзе *воля* функцыянуе як суб’ект і аб’ект (табл. 1).

Табл. 1. *Воля ў спалучэнні з дзеясловамі ў беларускай мове*

<i>Воля</i> = суб’ект выказвання	<i>Воля</i> = аб’ект выказвання
NвV – <i>гартуецца, адбіраецца, кіруе, падштурхоўвае</i>	VN2 – <i>аслухацца</i>
Nв Part _{карот.ф.} – <i>паралізавана, запалохана</i>	VN3 – <i>надпарадкоўвацца, супярэчыць</i>
	VN4 – <i>выконваць, зламаць</i>
	VN5 – <i>кіравацца</i>
	VN6 – <i>сведчыць аб</i>

Прыклады: Чужая воля на грахі кірвала. Не маеш права так гаварыць, бо мы толькі выконвалі бацькаву волю. Брачыслаў, Князь Полацкі, быў з гэтага незадаволены, але ўголас супярэчыць волі Гаспадара не адважваўся.

У спалучэннях з назоўнікамі былі вылучаныя групы, дзе *воля* выступае галоўным членам словазлучэння і залежным (табл. 2).

Табл. 2. *Воля ў спалучэнні з назоўнікамі ў беларускай мове*

<i>Воля</i> = азначэнне ці дапаўненне	<i>Воля</i> = галоўнае слова, іншы назоўнік — азначэнне
N1Nв2 — <i>памкненне волі, напружанне волі, сіла волі і г. д.</i>	NвN2 — <i>воля чалавека, воля абставін і г. д.</i>

Прыклады: З гэтай прорвы патыхала нязломная, бязлітасная воля няшчаснага чалавека. У старажытнасці, у грэкаў, розум заўсёды абмяжоўваў волю, мы ж урэшце дамагліся таго, што ўкаранілі парыв, памкненне волі ў розум, ад чаго той стаў смертаносным

Воля спалучаецца з прыметнікамі, прыналежнымі займеннікамі і дзеепрыметнікамі ў наступных мадэлях:

Adj Nв — *чужая, магутная, боская, бацькава* і інш.

Prop Nв — *твая, ваша, мая* і інш.

Part Nв — *выказаная, сагнутая* і інш.

У спалучэнні з прыназоўнікамі маем мадэлі:

PrepNв

- 1) *па* ~, *паводле* ~; ужыванне з прыназоўнікам *па* перадае семантыку аб'ектных адносін, дакладней, значэнне “ў адпаведнасці з чым-н., згодна з чым-н.. паводле якіх-н. прымет” [Шуба 1993, 87]. Прыклады: *Частка з іх спыніла сваю літаратурную дзейнасць па волі жыццёвых абставінаў. Эразм быў адзіным братам, які па волі жорсткага лёсу назаўжды пакідаў яго.* Тое ж, тычыцца і прыназоўніка *паводле*: *Паводле волі тваёй чыніцца ўсё, што ёсць вялікага на зямлі: войны, паразы, перамогі – усё залежыць ад цябе.*
- 2) *з* ~; прыназоўнік *з* перадае прычынныя адносіны для абазначэння падставы для якога-н. дзеяння або стану [ibid., 26]. Прыклады: *Коласава трагедыя адрынутага роднымі Сымона з волі Пінігіна ператварылася ў музычную містэрыю. Адзін палітэкс апынуўся ў руры з волі сына начальніка прысковай лагернай зоны.*
- 3) *у* ~; прыназоўнік *у* ўжываецца для ўказання на акалічнасці/умовы, у якіх адбываецца дзеянне [ibid., 146]. У маёй волі — *перарваць успаміны.*
- 4) *супраць* ~, *на суперак* ~; прыназоўнік *супраць* выражае аб'ектныя адносіны, ужываецца з назвамі асоб, прадметаў, на суперак якім што-н. робіцца, не ў згодзе з якімі што-н. адбываецца [ibid., 129]. Прыклады: *І так будзе з кожным, хто пойдзе супраць ягонай волі, таму што не павінны пусцець збройні, свірны.* Прыслоўе *на суперак* у функцыі прыназоўніка выражае ўступальныя адносіны: ужываецца пры ўказанні на прадмет, асобу і інш, наперакор якім што-н. робіцца, адбываецца [ibid., 74] “*Трэба маліцца*”, — *намагаючыся патушыць агонь, якім на суперак волі загарэлася кроў, прамовіў Гусоўскі.*

NвPrepN2

~ *да*; прыназоўнік *да* ўжываецца для абазначэння прадметаў, да якіх праўляюцца якія-н. адносіны, пачуцці і г. д. [ibid., 19]. Прыклады: *Шмат цёмнага, жывёльнага дагэтуль у душах людскіх, шмат мерцявакоў ходзіць сярод жывых, на жыццё, на самую волю іх да жыцця пасягаючы.*

16. Сінтаксічная спалучальнасць лексемы *will* у англійскай мове. Матэрыял корпуса англійскай мовы дазволіў вылучыць наступныя структурныя асаблівасці ўжывання лексемы *will*, у якіх лексема *will*, спалучаючыся з дзеясловамі, можа выступаць суб'ектам і аб'ектам (гл. табл. 3).

Табл. 3. *Will* у спалучэнні з дзеясловамі ў англійскай мове

<i>Will</i> = суб'ект выказвання	<i>Will</i> = аб'ект выказвання
NwV – <i>leaves, redeems</i>	VNw – <i>to concentrate, to see</i>

Прыклады: *They feel the exhilaration of being able to concentrate the will and focus it on an external object. Such a will redeems the past in the future.*

У межах спалучальнасці з назоўнікамі, калі *will* выступае азначэнне ці дапаўненне, або як галоўнае слова, маем мадэлі, прадстаўленыя ў табл. 4.

Табл. 4. *Will* у спалучэнні з назоўнікамі ў англійскай мове

<i>Will</i> = азначэнне ці дапаўненне	<i>Will</i> = галоўнае слова, іншы назоўнік — азначэнне
N of Nw — <i>an effort of will</i>	Nw of N: <i>the will of the police</i> Nw for N: <i>will for growth</i> Ng.c.Nw: <i>God's will</i>

У спалучэннях з часцінамі мовы (за выключэннем назоўнікаў), якія выступаюць як азначэнне, былі вылучаныя наступныя мадэлі:

- AdjNw: *blind will*;
- PronNw: *his will*;
- PartNw: *broken will*;
- Nw to Vinf: *will to survive*.

У спалучэннях з прыназоўнікамі былі вылучаны мадэлі:

NwPrep

- 1) ~ to smth; прыназоўнік *to* перадае значэнне “directed towards, concerning” [Hornby 2015, 1589]. Прыклады: *On one level, the will to power is a psychological insight: our fundamental drive is for power as realized in independence and dominance.*
- 2) ~ for smth: прыназоўнік *for* перадае значэнне “concerning smth.” [ibid., 593]. Прыклады: *A sea of human emotions is well grounded by an anchor of loving self-awareness, a will for self-examination, and a constant self-love.*

PrepNw

- 1) against ~: прыназоўнік *against* азначае “opposing or disagreeing with smth.” [ibid., 27]. Прыклады: *Much against my will, I let him go.*
- 2) at ~: прыназоўнік *at* выражае “a situation sb./smth. is in, what sb. is doing or what is happening” [ibid., 79]. Прыклады: *She believes employers should have the right to hire and fire at will.*
- 3) by ~: прыназоўнік *by* указвае на тое, як “something happens as a result of smth. (followed by a noun without a determiner)” [ibid., 200]. Прыклады: *Some things cannot be given away by will.*
- 4) with ~: прыназоўнік *with* мае значэнне “in the company or presence of sb./smth.” [ibid., 1728]. Прыклады: *He is just a man with the will to survive.*

Таксама распаўсюджанымі спалучэннямі выступаюць: *in spite of will, contrary to will, given the will, it takes the will to do smth.*

Супастаўляючы сінтаксічныя мадэлі беларускай і англійскай моў, адзначым, што *воля* і *will* пры дзеясловах у дзвюх мовах могуць быць як суб’ектам, так і аб’ектам выказвання. У абедзвюх мовах гэтыя адзінкі спалучаюцца з прыметнікамі, прыналежнымі займеннікамі, дзеепрыметнікамі. Ва ўжыванні прыназоўнікаў таксама прасочваецца ізамарфізм, які пацвярджае падабенства ў канцэптуалізацыі волі сярод беларускамоўных і англамоўных носьбітаў. Структурныя асаблівасці ўжывання тлумачацца тыпалогіяй саміх моў, напрыклад, адсутнасцю класа прыналежных прыметнікаў у англійскай мове, дзе на іх месцы выкарыстоўваецца канструкцыя ‘назоўнік у прыналежным склоне + назоўнік’.

2. Прааналізаваўшы асаблівасці сінтаксічнай спалучальнасці лексем *воля* і *will*, звернемся да іх лексічнай спалучальнасці і семантычнага атачэння. Гэта дазволіць больш грунтоўна прасачыць характэрныя рысы метафарызацыі ў свядомасці носьбітаў моў.

2а. Лексічная спалучальнасць лексемы *воля* і яе семантычныя асаблівасці ў беларускай мове. Прасочым, як адбываецца метафарызацыя паняцця *воля* ў спалучэннях з дзеясловамі. Такія адзінкі, як *зламаць, гартаваць/загартоўваць, сагнуць, мець* выбудоўваюць уяўленне пра волю як пра матэрыял, метал, прадмет. Дзеясловы *скаваць і абмяжоўваць* указваюць на тое, што воля — гэта нешта свабоднае, бязмежнае, тое, што рухаецца аўтаномна і самастойна. *Замарозіць* у дадатак да значэння адмежавання дадае значэнне таго, што воля мысліцца як нешта жывое ці як тое, што знаходзіцца ў вадкім стане. У табліцы 5 прадстаўлены дзеясловы і метафарызаваныя вобразы волі, утвораныя пад іх уздзеяннем, у беларускай мове.

Табл. 5. *Метафарызацыя волі ў беларускай мове (на базе спалучальнасці лексемы **воля** з дзеясловамі)*

<i>Вобраз метафарызацыі волі</i>	<i>Дзеяслоў/прэдыкатыў</i>
Воля як тое, што належыць камусьці іншаму.	адбіраць, пасягаць
Воля як нешта разгупаванае, няцэльнае, тое, што знаходзіцца ў розных месцах.	збіраць
Воля як тое, што можна перасоўваць і месцазнаходжанне чаго можна мяняць, транспартны сродак.	накіроўваць, кіраваць
Воля валодае сілай неабходнай для таго, каб узяць пад уладу, паставіць у залежнасць.	падпарадкавацца, скарыцца
Воля як тое, што мае свабоду, незалежнасць.	скарыць
Воля як заданне, прадпісанне, якое неабходна ажыццявіць.	выконваць
Воля як тое, што мае абалонку, якую можна прад'явіць, пабачыць	прадэманстраваць, праявіць
Воля як нешта вербальнае, што можна прагаварыць, воля як моўная адзінка.	выказаць, казаць
Воля як тое, што мае пэўную ўладу, кантроль над індывідам.	аслухацца
Воля як тое, што даецца зверху, дар.	быць надзеленым
Воля як апанент, мець іншыя ад волі ідэі.	супярэчыць
Воля як нешта больш важнае і вышэйшае па іерархіі за моўцу.	кіраваць
Воля як тое, што больш дынамічнае за моўцу, тое, што дае стымул.	падштурхоўваць
Воля як жывая істота, якая можа дыхаць, рухацца і валодае эмоцыямі.	прыдушана, паралізавана, запалохана

У словазлучэннях мадэлі N1Nв2 назоўнік N1 у пераважнай колькасці выпадкаў мае семантыку напружання, сілы (*высілкі волі, намаганне волі, напружанне волі, сіла волі*), што набліжае метафарычнае ўяўленне пра волю да такой унутранай сістэмы, як мускулатура.

Воля сустракаецца ў атачэнні такіх паняццяў, як *розум, свядомасць, інтуіцыя, думкі, пачуцці, жаданне, загад, дух*, якія дэманструюць размяшчэнне волі ў зоне паміж розумам і эмоцыямі, што пацвярджае старажытны падзел здольнасцей чалавек на мысленне, адчуванні/пачуцці і волю [Тргоор 2010, 28]: *Шабовіч не даваў холаду замарозіць свой розум, волю — увесь час нябачна рухаўся і праз гадзіны дзве-тры пераканаў сябе, што чалавек можа вытрымаць і такія выпрабаванні. Праз гэты тыдзень ён, сам таго не ўсведамляючы, збіраў у сабе ўсю сваю злосць, усе свае прыкрасці, чым бы яны ні выклікаліся; стаўляў іх унутры, каб потым пераліць усё гэта — мо несвядома, мо супроць волі — у варожае пачуццё да аднаго чалавека.*

Можна выказаць меркаванне, што воля — гэта пэўны элемент, які знаходзіцца на памежжы эмацыянальнай і мадальнай сфер. Як слухна заўважае Н.Ю. Паўлоўская, “эмацыянальнасць і мадальнасць належаць да адзінай катэгорыі модусу, але розніцца паміж сабой спосабам ацэнкі рэчаіснасці. Эмацыянальнасць ёсць пачуццёвая ўспрымальнасць суб’екта, мадальнасць — тое, што мысліцца, што мае інтэлектуальна рацыянальную аснову” [Паўлоўская 2001, 43].

Панаванне вышэйшых непадуладных сіл над індывідам, пэўны фаталізм прасочваюцца ў спалучэннях лексемы *воля* і назоўнікаў, якія выступаюць у якасці азначэнняў у мадэлі NvN2. Гэта такія словы, як *лёс, абставіны, выпадак, жыццё, усявышні, Айцец*, напрыклад: *Трэба было аддацца волі лёсу і спадзявацца на лепшае. Частка з іх спыніла сваю літаратурную дзейнасць на волі жыццёвых абставінаў*. Другая група назоўнікаў прадстаўленая лексэмамі *бацька, кароль, папа, пан*, якія перадаюць значэнне іерархічнасці, калі воля сыходзіць ад асобы, што мае вышэйшы статус: *Яна не скарылася волі бацькоў і збегла ў пустыню. Я чуў, што шановны паэт, выконваючы волю папы, піша пэму пра паляванне на зубра*. Трэцяя група ўключае назоўнікі роўных па статусе асобаў — *народ, чалавек, людзі, суб’ект: Вогненны смерч, які можа абрушыцца на зямлю і спапяліць яе, утрымліваецца адно напружаннем, намаганнем волі чалавецтва, кожнага асобнага чалавека?* Падзеі ў чалавечым жыцці могуць успрымацца як вынік праяўлення ўласных намаганняў (упартай працы і г.д.), як нечаканая, непрадбачаная з’ява ці як наканаванне. Ва ўсіх выпадках змены адбываюцца з удзелам волі, якая сыходзіць ад розных суб’ектаў. Носбітам волі можа быць сам чалавек ці знешнія фактары/сілы [Гак 1998, 50]. Канструкцыі, дзе воля сыходзіць ад Бога (*божыя воля, воля Айца* і інш.), успрымаюцца як закон, які нельга змяніць ці парушыць. Сказы з такімі словазлучэннямі нясуць адценне фатальнасці. *Не-не, цябе я не вінаваю — на ўсё воля Божая! Свет вялікі, і ўсюды, ва ўсім — воля Божая. Ты адчуеш яе, гэту волю, і скарышся. Гэта воля Айца майго Нябеснага, Марыя. Як магу я не выканаць яе? Яго воля даўно стала маёю воляю, і спакойна я прымаю наканаванае мне*.

Такім чынам, паміж воляй і лёсам можна правесці пэўную паралель або сувязь, якая вызначае стаўленне і светаўспрыманне індывіда. Вылучаны фактычны матэрыял дазволіў выявіць магчымыя варыянты суаднесенасці волі чалавека і лёсу/долі: 1) лёс мысліцца як тое, што чалавек не можа змяніць і на што не можа паўплываць (*На ўсё воля Божая. Каму суджана вісець, той не ўтопіцца*); 2) лёс аспрэчваецца, галоўным бачыцца чалавек, ён сам стварае свой лёс (*Ніхто табе так*

не зробіць як ты сам сабе. Як пасцелеш так і выспнішся. Куй сам свой лёс); 3) лёс — гэта набор выпадковасцей, прадбачыць яго немагчыма (*Не так сталася, як гадалася. Ніхто ўперад не знае, што яго ў жыцці чакае. На ласку і няласку долі аддаць*). Такім чынам, воля чалавека і лёс мысляцца як антаганісты, у залежнасці ад светапогляду/сітуацыі, індывід разглядае волю як тое, што можа дапамагчы яму супрацьстаяць фатуму, або прымае прадвызначанасць лёсу і нязначнасць уласнай волі. Атрыбутывы, якія ўжываюцца з лексемай *воля*, таксама ствараюць адпаведную моўную карціну. Прадстаўляецца магчымым разгрупіраваць іх па семантычных зонах, напрыклад, зона інтэнсіўнасці/сілы запоўненая такімі прыметнікамі, як *моцны, магутны*. Адзначым, што моцная воля маркіруецца як нешта станоўчае (*Толькі моцная воля і пачуццё абавязку дапамаглі канцлеру не паддацца адчаю і кволасці*), слабая воля лічыцца заганай і не ўхваляецца грамадствам (*З другога боку, пад уплыў апошніх [нядобрадумленых людзей – заўв. В.Г.] трапляюць, як правіла, людзі са слабай сілай волі, тыя, хто паддаецца ўнушэнню*). У медычнай і філасофскай літаратуры існуе асобны тэрмін для пазначэння слабай волі – *акрасія*, што сведчыць пра паталагізацыю гэтай з’явы не толькі ў светапоглядзе беларусаў. Сфера прыналежнасці, якая канкрэтызуе крыніцу волі, таго, ад каго яна сыходзіць, уключае такія прыметнікі, як *бацькавы, уласны, чужы і займеннікі твой, ваш, мой, свой*. Прыметнікі *злая, добрая* набліжаюць волю да аксіялагічнай і эмацыйнай сферы, а таксама надаюць антропнасці, г.зн. персаніфікуюць волю на ўзор чалавека. Гэтыя і іншыя групы прадстаўлены ў табліцы 6.

Табл. 6. Семантычныя зоны, вылучаныя на падставе аналізу атрыбутываў, ужытых з лексемай *воля*.

<i>Семантычная зона</i>	<i>Атрыбутывы, што ўваходзяць у зону</i>
інтэнсіўнасць/сіла	<i>моцная, магутная, слабая</i>
прыналежнасць	<i>бацькава, твая, уласная, чужая</i>
памер	<i>неабсяжная, вышэйшая</i>
трываласць	<i>нязломная</i>
сацыяльная сфера	<i>палітычная</i>
аксіялогія/эмацыянальнасць	<i>добрая, злая</i>
ёмістасць	<i>поўная</i>
напрамак	<i>скрыўленая</i>
маўленне	<i>выказаная</i>
улада	<i>свабодная</i>
метал	<i>жалезная</i>
рэлігійнасць	<i>боская, божая</i>

26. Лексічная спалучальнасць лексемы *will* і яе семантычныя асаблівасці ў англійскай мове. Семантычны аналіз паказвае, што ў свядомасці англамоўных асоб *will* уяўляецца як тое, што можна кантраляваць (*to be under control*), тое, што можа сысці (*to leave*) або стаць паміж кімсьці (*to come between smb*), як тое, што кампенсуе або пакрывае нешта (*to redeem*), тое, што мяняецца (*to vary*) і проста існуе, мае месца быць (*to be, there is*).

Значна большую разнастайнасць у спалучальнасці з дзеясловам атрымлівае лексема *will* у якасці аб'екта выказвання. Група дзеясловаў, якая азначае валоданне воляй, метафарызуе яе ў якасці прадмета, які можна мець (*to have, to possess*), згубіць (*to lose*), атрымаць (*to get*), якога можа не хапаць (*to lack*). Волю можна навязаць (*to impose*), прыняць (*to accept*), развіць (*to develop*), пабачыць (*to see*), шукаць (*to search*) баяцца (*to be scared of*) залежыць ад яе (*to be depended upon*). *Will* бачыцца як аб'ект, які можна прад'яўляць (*to represent, to show*). Дзеясловы (*to bend, to freeze, to subjugate, to subvert*) актуалізуюць дзеянні над воляй, як над нечым жывым, гнуткім / вадкім.

Атачэннем у моўных кантэкстах лексемы *will* выступаюць словы *mind, wish, energy, ambition*, якія сігналізуюць пра пэўнае месцазнаходжанне волі паміж розумам і жаданнямі/эмоцыямі: *Therefore wish and will are two different names for the same thing, in its undeveloped state and in the process of its development. Free will and energy are vehicles that can move your life forward dramatically. Olympism is a philosophy of life, exalting and combining in a balanced whole the qualities of body, will and mind.*

Атрыбутывы, якія спалучаюцца з лексемай *will*, выбудоўваюць пэўныя семантычныя зоны, што прадстаўлены ў табліцы 7.

Табл. 7. Семантычныя зоны, вылучаныя на падставе аналізу атрыбутываў, ужытых з лексемай *will*.

Семантычная зона	Атрыбутывы, што ўваходзяць у зону
інтэнсіўнасць/сіла	<i>strong, weak</i>
прыналежнасць	<i>my, his, mother's</i>
зрок	<i>blind, apparent</i>
аксіялогія/эмацыянальнасць	<i>good, ill, desperate, whimsical</i>
улада	<i>free</i>
рэальнасць	<i>true</i>
розум/свядомасць	<i>conscious</i>
сацыяльная сфера	<i>political</i>
падзел на чалавека і звяроў	<i>indomitable, human</i>
рэлігійнасць	<i>divine</i>
метал	<i>iron</i>
апазіцыя прыватнасць/калектыўнасць	<i>collective, individual</i>

У англійскай мове носьбітамі волі выступаюць розныя суб'екты:

1) Бог (*God, Allah*) — *Jesus didn't just talk about the will of God — he lived it*; 2) асобы, вышэйшыя па іерархіі або прадстаўнікі ўлады (*the police, the mother, state*) — *The will of the State is expressed not through its citizens but through its governing agents*; 3) роўныя па статусе (*people, neighbors, girl, a person*) — *Neighbourhood Watch and Victim Support Schemes can only succeed if there is the will of neighbours to collaborate with and help the police*. У адрозненне ад беларускай мовы, дзе шырока прадстаўлена воля абставін (жыцця, лёсу і г.д.), у англійскай мове такая група не вылучаецца. У той жа час, носьбіты англійскай мовы актыўна ўжываюць зборныя назоўнікі або назоўнікі, семантыка якіх азначае мноства/групу людзей (*majority, electorate, assembly, dominant class* і інш.) у спалучэнні з лексмай *will*, у беларускай мове гэтая група прадстаўлена абмежавана (*людзі, народ*).

Яшчэ адной распраўсюджанай канструкцыяй у англійскай мове выступае *a will to do smth.* У якасці залежнага элемента назоўнікавага словазлучэння выступае пазітыўна афарбаваная лексіка *to live, to survive, to succeed, to do good, to win*: *The lack of a will to survive is a psychological process that can kill you*; і дзеясловы з семантыкай актыўнасці, фізічнай і ментальнай: *to fight, to act, to think, to decide*: *Burglary makes woman's will to fight crime stronger*.

3. Абагульненне дадзеных сінтаксічнага і лексіка-семантычнага аналізу. Рэканструкцыя вобразу волі па вылучаных з нацыянальных моўных корпусаў дзвюх моў кантэкстаў дазваляе зрабіць наступныя высновы датычна яе метафарызацыі ў светапоглядзе носьбітаў беларускай і англійскай моў. Воля мысліцца па аналогіі з фізічнай сілай, якую чалавек можа ў сабе развіць рознымі практыкаваннямі, воля прадстаўляецца як орган (сістэма) кшталту мускулатуры, які можна нагрэніраваць, каб воля са *слабай* ператварылася ў *жалезную*, а чалавек, адпаведна, са *слабавольнага* — у чалавека з *сілай волі*. Наяўнасць асобнага тэрміну *акрасія*, які маркіруе феномен слабай волі, сведчыць пра медыкалізацыю і паталагізацыю гэтай з'явы. Слабая воля або яе адсутнасць успрымаецца як недахоп, загана ці нават хвароба. Гэтая рыса рэlevantная для дзвюх моў супастаўлення. Месцазнаходжанне волі перадаецца экспліцытна або імпліцытна — згодна з чым воля месціцца паміж розумам/свядомасцю і жаданнямі/эмоцыямі, што пацвярджаецца семантычным атачэннем, зафіксаваным у беларускай і англійскай мовах.

Воля часта ўспрымаецца як стымул да дзеяння (фізічнага і ментальнага), таму выступае часткай тэорыі дзеянняў, што актуальна

для дзвюх моў. Воля належыць сферы маралі і этыкі, часта робячыся той сілай, якая дазваляе супрацьстаяць негатыўным (з пункту гледжання маралі) з'явам або стрымлівае бязглуздыя жаданні і неапраўданыя жарсці. Уяўленне пра волю як пра дар, каштоўнасць, багацце фіксуецца ў абедзвюх мовах. Воля і індывід (чалавечая самасць) — адно з загадкавых спалучэнняў, у нечым парадаксальнае. З аднаго боку, воля — тое, што дапамагае чалавеку адчуць сваю самасць, тое, што дадае суб'ектнасці (*дзеінічаць на ўласнай волі*). Калі індывід робіць нешта свядома, гэта ў большасці выпадкаў супадае з яго ўласным рашэннем, жаданнем, выбарам. З іншага боку, у беларускай і англійскай мовах воля і чалавек выступаюць як антаганісты. Напрыклад, выкананне загаду можа адбывацца насуперак уласным уяўленням, што эксплікуецца ў фразях *зрабіць нешта супраць волі, to do smth against one's will*. Семантыка дзеяслоўнай лексікі дэманструе наяўнасць уладных іерархічных стасункаў паміж воляй і чалавекам: воля можа выступаць знешняй сілай, якая ўладарыць над чалавекам або чалавек падпарадкоўвае волю, утаймоўвае, прыручае яе, як дзікую жывёлу.

Пералічаныя ізаморфныя рысы, выяўленыя падчас аналізу, дапаўняюцца рысамі аламорфнымі. Так, спецыфіка волі ў беларускай мове праяўляецца ў тым, што персаніфікацыя волі ідзе па такіх лініях адушаўлення, як магчымасць дыхаць, рухацца, адчуваць эмоцыі (*быць запалоханай, прыдушанай, паралізаванай*). У англійскай мове персаніфікацыя звязана ў першую чаргу з дзеясловамі руху (*to leave, to come between*). У беларускай мове вылучаецца асобная група абставін (*лёс, жыццё* і інш.), якія ўздзейнічаюць на волю і сведчаць пра большы фаталізм і некантраляванасць у дачыненні да волі ў параўнанні з англійскай мовай. Спецыфічнымі для англійскай мовы выступілі семантычныя зоны атрыбутываў, якія абазначаюць зрок, рэальнасць, розум/свядомасць, падзел на чалавека і звяроў. У беларускай мове такімі ўнікальнымі зонамі сталі зоны памеру, маўлення, напрамку, трываласці, ёмістасці. Варта таксама адзначыць розніцу ў вербалізацыі падзелу волі на *ўласную* і *чужую* ў беларускай мове, і на *collective* і *individual* — у англійскай, што сведчыць пра важнасць такіх апазіцый у адпаведных моўных культурах.

Нягледзячы на неадназначнасць волі як феномена з фізіялагічнага, філасофскага і лінгвістычнага пунктаў гледжання, яна з пэўнай доляй верагоднасці можа прэтэндаваць на адну з самых фундаментальных функцый чалавечага эга [Ainslie 2007, 6]. Наша даследаванне дапамагае выявіць асаблівасці суаднесенасцяў ведаў моўнай і пазамоўнай рэчаіснасці, іх універсальнасць і ўнікальнасць для беларускай і англійскай моў.

ЛІТАРАТУРА

- Апресян Ю.Д., 1995: *Избранные труды*. Том II. *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва.
- Гак В.Г., 1998: *Языковые преобразования*. Москва.
- Копотев М., 2014: *Введение в корпусную лингвистику*. Прага.
- Паўловская Н.Ю., 2001: *Катэгорыя мадальнасці ў сучаснай беларускай мове*. Мінск.
- Суднік М.Р., Крыўко М.Н., 2001: *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. Мінск.
- Урысон Е.В., 2003: *Проблемы исследования языковой картины мира: Аналогия в семантике*. Москва.
- Шуба П.П., 1993: *Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў*. Мінск.
- Ainslie G., 2007: Thought Experiments that Explore Where Controlled Experiments Can't: the example of will, in Ross D. (ed.), *Distributed Cognition and the Will: Individual volition and social context*. Cambridge, 169–196.
- Hornby A.S., 2015: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford.
- Lakoff G., Johnson M., 1999: *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York.
- Throop C. J. 2010: In the Midst of Action, in Murphy K., Throop C.J. (eds), *Toward an Anthropology of the Will*. Stanford, 28–49.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

- Ainslie G., 2007: Thought Experiments that Explore Where Controlled Experiments Can't: the example of will, in Ross D. (ed.), *Distributed Cognition and the Will: Individual volition and social context*. Cambridge, 169–196.
- Aprjesjan Ju. D., 1995: *Izbrannye trudy*. Tom II. *Integral'noe opisanie jazyka i sistemnaja leksikografija*. Moskva.
- Gak V.G., 1998: *Jazykovye preobrazovanija*. Moskva.
- Hornby A.S., 2015: *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford.
- Kopotev M., 2014: *Vvedenie v korpusnuju lingvistiku*. Praha.
- Lakoff G., Johnson M., 1999: *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York.
- Paŭlovskaja N. Ju., 2001: *Kategoryja madal'nasci ŭ suchasnaj belaruskaj move*. Minsk.
- Shuba P.P., 1993: *Tlumachal'ny sloŭnik belaruskich prynazoŭnikaŭ*. Minsk.
- Sudnik M.R., Kryŭko M.N., 2002: *Tlumachal'ny sloŭnik belaruskaj litaraturnaj movy*. Minsk.
- Throop C. J. 2010: In the Midst of Action, in Murphy K., Throop C.J. (eds), *Toward an Anthropology of the Will*. Stanford, 28–49.
- Uryson E.V., 2003: *Problemy issledovanija jazykovoj kartiny mira: Analogija v semantike*. Moskva.

VOLHA HAPHEYEVA

Semantics of Will in the Naïve Worldview: Comparative aspect (the case of Belarusian and English)

This article considers the phenomenon of *will* in the naive worldview of Belarusian and English native speakers. On the basis of collected factual material, the author distinguishes syntactic models, studies lexical collocations and the semantic environment of *will/воля* and explores ways of metaphorization and categorization in both languages. By comparing the singled-out features, the author identifies allomorphic and isomorphic traits in the conceptualization of *will* in Belarusian and English. Among other common characteristics are the location of will in the zone between ration and emotions, its belonging to the sphere of morality and ethics, the image of will as some physical power or system that is possible to train, etc.

Keywords: will, naive worldview, semantic zones, lexical and syntactic combinability, metaphorization, categorization, linguistic comparative studies.

VOLHA HAPHEYEVA

Valios semantika naiviajame pasaulio vaizde: gretinamasis aspektas (baltarusių ir anglų kalbų pagrindu)

Straipsnyje nagrinėjamas valios pareiškimo fenomenas naiviajame pasaulio vaizde baltarusių ir anglų kalbose. Surinkta faktinė medžiaga klasifikuojama pagal sintaksinius modelius, nagrinėjamas leksinis derinimas ir semantinis leksemų *will/воля* laukas, tiriami abiejų kalbų valios metaforizavimo ir kategorizavimo būdai. Lygindama gautus duomenis straipsnio autorė išskiria alomorfinius ir izomorfinius valios konceptualizavimo bruožus baltarusių ir anglų kalbose. Bendrų bruožų sąrašė valią galima pastebėti tarp racionalumo ir emocionalumo, jos priklausomybę etikos ir moralės sritims, būdingą valios, kaip tam tikros fizinės jėgos ar sistemos, įvaizdį, kurį galima lavinti, ir pan.

Reikšminiai žodžiai: valia, naivusis pasaulio vaizdas kalboje, semantinė zona, leksinis ir sintaksinis žodžių derinimas, metaforizavimas, kategorizavimas, lyginamoji kalbotyra.

Поступило в редакцию: 20 февраля 2017 г.

Принято к печати: 25 июля 2017 г.

Вольга Міхайлаўна Гапеева, кандыдат філал.наук, дацэнт, дактарант кафедры беларускай мовы і літаратуры Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэту.

Volha Hapeyeva, PhD (Philology), Assoc. prof., Post-Doc Researcher (Minsk State Linguistic University).

Volha Hapeyeva, Filologijos daktarė, docentė, Minsko valstybinio lingvistinio universiteto Baltarusių kalbos ir literatūros katedros podoktorantūrinį studijų studentė.

E-mail: volha.hapeyeva@gmail.com